

Dacă ar fi să ne gândim că fiecare poveste de viață include o poveste a copilăriei n-ar trebui să căutăm prea mult pentru a găsi sursele necesare reconstituirii universului copilăriei în spațiul transilvan. Un univers al copiilor de altădată, cu bucuriile și necazurile lui, cu tot arsenalul de jocuri, întâmplări, chipuri dragi și icoane rămase în mintea celor care, de-a lungul timpului, ne-au lăsat însemnări despre viața lor.

Însemnări avem, și încă destule. O istorie a copilăriei sau măcar o anumită abordare a acesteia pentru spațiul românesc nu avem încă. Vin însă cu putere, încercând să-și facă loc în spațiul științific românesc, noile abordări - de istorie a mentalităților, antropologice - rămase într-un con de umbră până nu demult, poate și din cauza modului tradițional de a scrie și a „citi” istoria.

Ideea realizării acestui capitol de istorie a pornit atât din dorința de a întregi oarecum istoria familiei transilvănene, asupra căreia s-au aplecat în ultima vreme cu toată seriozitatea specialiști din mai toate domeniile de cercetare cât și, mai ales, din curiozitatea pe care mi-a trezit-o parcurgerea unei lucrări celebre, cea a lui Thomas Robert Malthus¹, care m-a făcut să-mi pun o serie de întrebări referitoare la percepția copilului în spațiul românesc. Pornind de la concepția lui despre faptul că oamenii ar trebui să se înmulțească numai atât cât le-ar permite resursele, oferindu-le și soluțiile (aspru înfierate de altfel atât de contemporani săi cât și de-ai noștri) care să limiteze numărul nașterilor, m-am întrebat care a fost la noi atitudinea față de naștere, sarcină, graviditate, copil și familie de-a lungul timpului. Cum au perceput aceste lucruri oamenii simpli, anonimii istoriei, dar și cum au fost ele receptate la nivelul elitelor, ce fel de imagine au proiectat acestea față de un subiect atât de sensibil. Imboldul major a venit însă pe parcurs când, datorită unor aspecte conjuncturale favorabile și personale, subiectul mi-a devenit apropiat și m-a determinat să îl privesc nu numai cu ochii minții ci și cu cei ai sufletului.²

Prezentul articol este doar începutul din ceea ce se dorește a fi prima istorie a copilăriei pentru spațiul transilvănean românesc și se construiește pe baza legislației oficiale aplicabile în Transilvania înainte de intrarea în vigoare a Codului Civil General austriac.

M-a interesat să descopăr dacă acesta a făcut sau nu obiectul unei legislații distincte și, prin urmare, am procedat la o inventariere a surselor care să răspundă acestei probleme. Prin urmare, ca și metodă de lucru, am încercat interpretarea unor decrete și ordonanțe imperiale și guberniale (emise în perioada 1780 - 1834), pentru a descoperi dacă această problematică era deja una distinctă la începuturile modernității lumii românești transilvănene.

Copilăria este, prin excelență, locul în care se întâlnesc și interferează științele, locul de acțiune al medicinei, psihologiei, dreptului. Acest „mister insondabil” a fost catalogat drept „una dintre acele zone limită în care publicul și privatul se întâlnesc și se înfruntă cu violență”.³

La fel ca în marea majoritate a societăților tradiționale și în societatea românească din Transilvania viața individului se desfășura după reguli bine stabilite de către „forțe” aflate undeva mai presus de voința sa.

¹ Thomas Robert Malthus, *Eseu asupra principiului populației sau o trecere în revistă a efectelor sale trecute și prezente asupra fericii umane, împreună cu o cercetare a perspectiveleor referitoare la îndreptarea sau modelarea relelor pe care acesta le provoacă*, București, 1991.

² Lui Alexandru, lumina mea, „împreună” cu care am strâns materialul acestui capitol de istorie în vara lui 2003.

³ Philippe Ariés, *Istoria Vieții Private*, vol. VIII, p. 128.

Statul, prin legislația sa, dar mai cu seamă Biserica, prin normele sale scrise sau nescrise, își asumau rolul de îndrumare, de modelare și corijare a omului în efemera sa viață pământească. Dincolo de rolul modelator, rolul coercitiv al ambelor autorități – laică și religioasă – își va arăta și el efectele în planul vieții individuale.

În perioada la care mă refer, cele două instituții se află în plin proces de câștigare a autorității supreme în stat, în fond asupra supușilor. Legislația cu privire la viața de familie și copii reflectă pregnant interferența intereselor celor două puteri.

Biserica a fost implicată în toate cele trei momente majore din viața individului: naștere, căsătorie, moarte. Pornind de la păcatul originar în care vina bărbatului este minimalizată, creștinismul pune accent pe predispoziția omului spre păcat, spre greșală. Conform unei juste aprecieri „s-a îndepărtat responsabilitatea lui Dumnezeu prin împovărea omului”⁴. Biserica, în calitatea acesteia de intermediar între om și puterea divină, a ținut cu orice preț să normeze momentele fundamentale ale vieții. Pe acest teren dogmele și canoanele bisericești s-au întâlnit cu interesele puterii laice, cu care fie s-au armonizat pe moment, fie s-au ciocnit cu putere. Funcțiile statului au fost considerate ca ținând de partea materială a vieții (politică, economică, socială) dar cum într-o societate tradițională, profund creștină, subordonarea individului nu se putea face fără colaborarea cu puterea spirituală, a fost necesară realizarea acelei comuniuni stat-biserică, un „dualism” care a dăinuit timp de secole în ciuda tuturor disensiunilor dintre cei doi mari actori implicați.

Într-o lucrare recentă, în care Jack Goody face o incursiune în timp pentru a analiza familia europeană, creștinismul este considerat ca fiind unul dintre factorii care a dat familiei europene principalele sale caracteristici, desigur, cu deosebiri de rigoare între creștinismul apusean și cel răsăritean.⁵ Numai că, impunerea de către biserică a diferite norme privitoare la căsătorie și familie, norme adoptate și acceptate până la urmă într-o măsură mai mare sau mai mică de locuitorii întregii Europe creștine, a generat ulterior o mișcare de rezistență. Reforma este o primă astfel de opoziție, mai ales protestantismul abandonând mare parte din restricții. Un al doilea mare moment care a marcat ruptura de vechile norme religioase este mișcarea de secularizare înțeleasă în acest context ca o scădere a influenței Bisericii, trecerea problemelor familiale sub autoritatea curților laice, accentul tot mai mare pus pe teoriile și ideologiile seculare.⁶

În Transilvania sfârșitului de secol XVIII, început de XIX politica absolutismului luminat dusă de împărații habsburgi, dar mai cu seamă de către Iosif al II-lea, a însemnat și amestecul statului în legislația ecleziastică pe probleme matrimoniale. Decretul imperial privind reglementarea regimului căsătoriilor în Transilvania, dat publicității la data de 6 martie 1786 constituie momentul suprem al întromisiunii puterii absolutiste în chestiunile legate de viața matrimonială, ce țineau până atunci exclusiv de controlul bisericii. Așa cum vom avea ocazia să constatăm legea va ceda autorităților laice controlul exclusiv al căsătoriilor. Articolul I al acestui Decret stipulează: „căsătoria întru sine, ca un contract sau legătură politicească socotită, precum și cele ce curg din această legătură și îndreptările ce se cuvin celor ce se leagă pre sine cu căsătoria și datoriile, puterea și lucrarea toată de tot și numai dintru această rânduială de acum înainte vor avea și judecățile cele despre aceasta la judecățele noastre cele politicești vor trebui să meargă...”⁷

Mai mult decât a stabili noi reguli, de această dată civile, în conformitate cu care să se realizeze această uniune, decretul vorbește despre pedepsirea preoților care nu vor ține seamă de noile reglementări depășindu-și, prin continuarea vechilor practici, atribuțiile.

După moartea lui Iosif al II-lea Guvernul a abrogat Legea căsătoriilor din 1786, restituind bisericilor ortodoxă și greco-catolică unele prerogative în privința vieții matrimoniale. Codul civil general austriac, elaborat în 1811 dar intrat în vigoare în Transilvania în 1853, acordă autorității laice competențe în problemele legate de raporturile de familie, moștenire, tutelă, drepturi și obligații matrimoniale, Bisericii revenindu-i obligația de a ține evidența protocoalelor de stare civilă și de a rezolva toate problemele legate de încheierea căsătoriei.

Dacă Codul civil reflectă accentuarea laicizării dreptului dar și o recunoaștere a atribuțiilor puterii ecleziastice în validarea căsătoriei și a actelor vieții matrimoniale în general și legislația bisericească va include în normele și reglementările sale elemente ce țin de dreptul laic, făcând cu atât mai funcțional acest „dualism”.

⁴ Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania, a doua jumătate a secolului al XIX-lea, începutul secolului XX*, Cluj, 1999, p. 63.

⁵ Jack Goody, *Familia europeană, o încercare de antropologie istorică*, Polirom, 2003, p.21.

⁶ *Ibidem*, p. 25.

⁷ *Decretul lui Iosif al II-lea în 62 de puncte, din 6 martie 1786*, publicat prin Guvernul Transilvaniei, prin care se reglementează regimul căsătoriilor în Transilvania, B.A.R., Cluj-Napoca, CRV 941.

Așa cum am mai afirmat o istorie a copilului nu se poate scrie fără a ține cont de o istorie a familiei, iar sursele folosite pentru acest proiect se supun acestei logici. Principala greutate pentru un cercetător al acestor surse constă tocmai în a descoperi în noianul de prevederi referitoare la viața de familie acel mic mănunchi reprezentat de referirile speciale la copii. Nu ne putem aștepta ca ele să degaje vizibil o anumită atitudine față de această mică „ființă socială” dar putem spera ca măcar să creionăm un discurs legitim cu privire la aceasta.

Aflată de secole în grija „celui de sus” asemeni unei societăți tradiționale specifice, lumea transilvăneană vede încetățenindu-se treptat reguli noi, atât laice cât și ecleziastice, menite să așeze viața indivizilor într-o nouă relație cu Dumnezeu și cu lumea. Și dacă voia autorităților bisericești, ortodoxă și greco-catolică, se face mai ușor auzită și împlinită nu același lucru se întâmplă în cazul hotărârilor laice care pătrund mai greu sau adesea nu pătrund deloc în rândul comunităților, mai ales a celei rurale. O dovadă o constituie dese referiri la sancțiunile ce urmează a fi aplicate în cazul nerespectării legilor.

Un prim decret identificat, din data de 19 iunie 1872, publicat de Guberniul Transilvaniei sub numărul 5123, făcea cunoscută, tocmai prin interdicția ce o conținea, o veche și larg răspândită practică, aceea a botezului pruncului de către moașă, imediat după naștere.⁸ Acest botez empiric, în afara cazurilor de primejdie de moarte când chiar biserica încuraja a se face pentru a salva sufletul micuțului, era considerat o „batjocură”. Probabilitatea ca un nou născut să moară era destul de mare în epocă, mortalitatea infantilă atingând cote mari în Transilvania⁹, ca de altfel în întreaga Europă a secolului XVIII.¹⁰ Trecerea în lumea de dincolo necreștinat era de neconceput într-o societate profund religioasă ca aceea din zorile modernității (de altfel și astăzi se mențin, în mare parte, în sensibilitatea comună, aceleași vechi credințe, motiv pentru care, de regulă, fiecare loc unde vin pe lume copii, asistați medical, dispune și de o mică capelă unde se oficiază serviciul divin în caz de necesitate). Se prea poate însă ca și sărăcia și taxele uneori greu de suportat¹¹, ca și ritualul costisitor al unui botez în Biserică să-i fi determinat pe părinți ca, sub pretextul acestui mereu prezent pericol (moartea) să recurgă la această formă de încreștinare a fiilor lor. Însăși mai marii bisericii se străduiesc, prin scrierile lor, să-i învețe pe enoriași cum trebuie făcut botezul în astfel de cazuri pentru ca acesta să fie considerat valid.

Același decret face lumină și în cazul copiilor ai căror părinți, din varii motive, ajung fie să se despartă fie să se lase de „pravoslavnică credință”. Primele cuvinte ale articolului, cu referire la copiii ce sunt „în vârsta cunoștinței binelui și a răului” ar putea face cititorul să-și imagineze că ar urma o formulare de genul „sunt liberi să-și aleagă credința” însă, libertatea de alegere este încă în fașă iar cuvintele legiuitorului sunt „*acești copii în legea cea pravoslavnică trebuie să se crească*”.

De altfel, la puțină vreme după publicarea acestui decret, pentru a depăși stadiul empiric al moșitului, mai ales în lumea rurală, se organizează cursuri speciale de moașe, pentru românce, în limba maternă, mai întâi la Sibiu (1783) și apoi la Turda și Cluj.¹²

Tot cu referire la botez, dar de data aceasta cu mențiuni speciale la adresa copiilor evrei, apărea în 9 august 1787 la Sibiu un decret care interzicea moașelor sau doctorilor să boteze copii evrei, indiferent care ar fi fost pericolul. „*De-acum înainte să nu îndrăznească nici un felcer sau doctor mueresc, nici o moașă, sub pedeapsa de 4 galbeni sau prinsoare de o jumătate de an, nici întru o primejdie, copii cei de ovrei, măcar și pă vremea nașterii dându-să înainte vreo primejdie a boteza și mai vârtos pentru aceia că copiii unii ca aceștia sunt a părinților așa dar numai în voia lor stă a-i boteza sau a nu-i boteza*”.¹³ Documentul interzice astfel o practică ce pare frecventă din moment ce a fost necesară intervenția directă a împăratului, un abuz din partea moașelor care, probabil din necunoașterea obiceiurilor evreiești sau din rea credință aplicau botezul fiilor unor oameni

⁸ Ordonanța Guberniului Transilvaniei prin care se oprește botezarea copiilor de către moașe, Sibiu, 1782.

⁹ Luminița Dumănescu, *Satul transilvănean din perspectivă demografică. Studiu de caz – Parohia Greco-catolică Mărgău, 1836-1890 în Populație și Societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei, sec. XVIII-XX*, coord. Ioan bolovan, Cornelii Pădurean, PUC, 2003.

¹⁰ M. L. Bacci, *The Population of Europe*, Oxford, 2000

¹¹ Samuil Clain, *Teologie dogmatică și moralicească despre taina botezului, după învățătura bunilor credincioși dascăli întocmită cu mărtuirii din Sfânta Scriptură, SS Părinți și din Trădania bisericii întărită, spre învățătura clerului celui tânăr rumânesc*, Blaj 1801.

¹² Gheorghe Brătescu, *Istoria medicinei românești*, București, 1972, p. 168.

¹³ Ordonanța Guberniului Transilvaniei pe baza Decretului lui Iosif al II-lea din 19 iunie 1787, nr. 8587, prin care se oprește botezarea copiilor de evrei fără voia părinților și se recomandă pregătirea unor moașe evreice, în *Culegerea într-o nouă ediție a 46 de decrete ale lui Iosif al II-lea, decrete aulice și ordonanțe guverniale din anii 1786-1788*, B.A.R. CJ, CRV 922, f. 18 v.

pentru care credința are o cu totul altă semnificație. De altfel, documentul stipulează clar că autoritățile trebuie să se ocupe de organizarea unor cursuri de moșit pentru femeile evreice care, odată ce au deprins această artă să le vină în ajutor suratelor lor în credință și astfel să pună capăt acestor abuzuri: „să aveți grijă, prin mijlocirea voastră și muerile jidovești, spre meșteșugul și învățătura moașelor a deștepta și a-i îndrepta, pentru ca și ele să învețe meșteșugul moașelor și apoi își pot face și la Universități examenul și apoi să vor înmulți și de neamul lor moașe ca acestea”.

Un document care valorifică un decret îndeobște foarte cunoscut și apreciat în lumea românească, este Ordonanța Guvernului Transilvaniei, în 10 puncte din data de 29 noiembrie 1781, pe baza Decretului lui Iosif al II-lea din 8 noiembrie 1781, în șase puncte generale privind toleranța confesiunilor necatolice din Ungaria și alte zece puncte referitoare special la Transilvania.¹⁴ Pe lângă precizările legate de statutul Bisericii Ortodoxe din Transilvania, raporturile dintre aceasta și biserica unită, Decretul, cunoscut ca și „Edictul de toleranță” impune o serie de reguli noi referitoare la botezul copiilor. Astfel, articolul II statuează modul în care vor fi crescuți (a se citi botezați) copiii rezultați din căsătoriile mixte confesional. În cazul în care soții aparțin unor „legi primite” băieții rezultați dintr-o asemenea uniune urmează a fi botezați și deci crescuți în religia tatălui iar fetele în cea a mamei; în cazul apartenenței unuia dintre soți la o religie tolerată (suferită) și mai ales dacă tatăl este acesta, se impune atunci ca și copiii săi, indiferent de sex, să fie crescuți în conformitate cu normele acestei religii. Cu totul alta este situația dacă mama aparține religiei primite – ea își va crește doar fiicele în pilda învățăturilor bisericii sale, băieții urmând a îmbrățișa religia tatălui. Iată așadar o situație complexă de care trebuia să țină seama toate autoritățile, dar mai ales cele bisericesti, care erau obligate să refuze oficierea botezului sau a vreunui alt serviciu religios la cei categorisiți de altă religie. Articolul III stipulează că această hotărâre se aplică și în cazul copiilor născuți din cupluri de confesiune catolică (pravoslavnică credință) sau a celor trecuți la unire.

Decretul nu relevă așadar o grijă în creștere față de copil cât, mai ales, face dovada iosefinismului care, marcat de pragmatismul epocii, în dorința de a-și subordona biserica, acordă libertate de cult și ortodocșilor din Imperiu, fără a clătina însă fundamentalele bazele catolicismului.

Această împărțire religioasă, după sex cum i-am putea spune, se poate să fi avut drept scop menținerea în echilibru a celor două religii importante din Transilvania.

Într-o formă oarecum mascată, atitudinea față de copii transpare într-un alt decret din 26 august 1783, prin care se aduc precizări privind pedepsirea părinților cu copii nelegitimi. Din păcate colecțiile de documente la care se face referire în *Repertoriul actelor* fie sunt de negăsit (cea de la Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Oradea) fie sunt incomplete (cea de la Academia Română, filiala Cluj, dat a fi sub cota CRV 730). Rândurile care s-au păstrat însă, fac următoarea precizare: „fețele care din nelegiuță împreunare a rânduielilor fac copii, mai mult să nu se pedepsească nici prin judecătoriai cei din afară nici prin cei bisericesti ca până acuma”.¹⁵

Totuși, în spiritul politicii populaționiste, este greu de crezut că acest decret viza o încurajare a nașterilor nelegitime, cu atât mai mult cu cât, adulterul și dovada cea mai limpede a acestuia, nașterea unor copii în afara căsătoriei, se numără printre principalele motive acceptate în cazurile de divorț, atât la populația românească (vezi lucrarea *Familia în satul românesc din Transilvania* a Sorinei Paula Bolovan) cât și la comunitățile de alte confesiuni (un studiu interesant în ceea ce privește populația reformată vezi la Kolumban Zsuzsanna).¹⁶ Probabil că o astfel de lege înlocuia niște prevederi existente, considerate perimate, cu unele mai progresiste, în acord cu influența luminilor.

De o importanță covârșitoare pentru Transilvania este Decretul lui Iosif al II-lea în 62 de puncte, din 6 martie 1786 prin care se reglementează regimul căsătoriilor, urmat, în același an (12 octombrie) de *Rânduiala Divorțurilor*. Considerat a fi dovada cea mai clară a imixtiunii statului până în cele mai mici detalii în legislația ecleziastică referitoare la problemele matrimoniale, acest act atribuia autorităților laice controlul exclusiv al căsătoriilor, limitând drastic competența bisericii.

¹⁴ Se găsește, sub acest titlu, la Arhivele Statului, Cluj-Napoca, Fond Blaj, doc. nr. 645.

¹⁵ Culegerea într-o nouă ediție a 50 de decrete ale Mariei Terezia și Iosif al II-lea și ordonanțe guberniale din anii 1777-1785, B.A.R., CRV 730, f. 5v.

¹⁶ Kolumban Zsuzsanna, *Aspecte privind ciclul vieții familiale în diocese reformată Odorhei, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Populație și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei, sec. XVIII-XX*, coord. Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, PUC, Cluj-Napoca, 2003, pp. 239-282.

În ceea ce privește cercetarea noastră documentul interesează din cel puțin trei puncte de vedere: în primul rând se face referire la condițiile speciale ce trebuie puse și îndeplinite în cazul minorilor dornici, din diverse motive, a încheia o căsătorie. Din acest unghi este interesant felul în care este tratată problema vârstei: sunt considerați *minoreani* toți cei care „sunt încă supt grija părintească sau supt tutori”, fără a se specifica vreo vârstă anume. Mai târziu, printr-o serie de legi noi, se face precizarea că nu se pot căsători băieții sub 14 ani și fetele mai mici de 12 ani, asta înainte de intrarea în vigoare a Codului civil austriac, cod care statua pragul de 24 de ani pentru băieți ca și vârstă majoră iar fetele ieșeau din minorat odată cu încheierea căsătoriei. Nu se specifică dacă sunt minore și „fetele bătrâne”, rămase necăsătorite și la o vârstă de 30 de ani (!?!).

Revenind asupra Decretului din 1786, acesta dă posibilitatea căsătoriei minorilor care au acordul tatălui sau tutorelui sau, în lipsa acestora, a forurilor de judecată. Cinci articole fac referire la pașii care trebuie urmați într-o astfel de situație: în primul rând este necesar acordul tatălui de familie sau, dacă acesta a decedat, a tutorelui. Dacă tatăl refuză să aprobe această căsătorie timpurie, invocând motive temeinice, minorul trebuie să apeleze, printr-o persoană majoră, la autoritățile mirenești, apoi la cele judecătorești pentru a-și expune cazul și a cere acordul refuzat de tată sau tutore. Cei din urmă trebuie să fie prezenți la o astfel de înfățișare pentru ca, ascultând amândouă părțile, autoritatea să dea verdictul corect. În cazul în care minorul nu are nici tată, nici tutore el trebuie obligatoriu, fără nici un alt pas intermediar, să se prezinte în fața forurilor de judecată pentru a obține (sau nu) în orice caz pentru a-și revendica dreptul de a se căsători înainte de a ieși din minorat. Punerea totală de acord a ambelor părți – tutore și judecător – este necesară în cazul în care și tatăl și bunicul dinspre tată au decedat.

În general astfel de situații sunt des întâlnite și acceptate de către societate deoarece, la polul opus, se află concubinajul, o situație considerată scandaloasă pentru societate.

Acest decret este important și din perspectiva ce o oferă asupra instituției tutelei. Deși legea nu formulează mențiuni speciale despre acest lucru, prezentarea suitei de pași ce trebuie urmați în lipsa tatălui natural (fie mort, fie decăzut din drepturile sale) indică foarte limpede care este procedura într-o astfel de situație.

Dacă tatăl este mort sau „*de bună voie sau din altă pricină cu temeii legea i-au scos de supt purtarea de grijă a lor*” tutorele legal este bunicul dinspre tată, așa cum lasă să se înțeleagă articolele III și VII ale prezentului decret. În situația în care și acesta este mort *legea* este cea care va hotărâ cui îi va fi încredințat copilul spre creștere până la vârsta majoratului.

În al treilea rând documentul stabilește, cel puțin parțial, obligațiile ce revin părților contractante ale unei căsătorii în cazul dizoluției acesteia și a existenței copiilor. Articolul 48 al Decretului lasă în seama tatălui copiii rezultați din căsătorie, considerată prin divorț, nestatornică. Deși se face precizarea că „*se va tăia din averea amândurora părților pentru ținerea și creșterea pruncilor*” la prima vedere poate mira încredințarea copiilor către tată, fără a lua măcar în calcul cealaltă alternativă și fără a se face vreun fel de referire la posibila neputință a tatălui de a se ocupa de creșterea acestora (financiară sau de altă natură). Dealtfel această neputință este una reală atâta vreme cât, bărbații divorțați (sau rămași văduvi) invocă imposibilitatea de a se ocupa concomitent și bine și de copii și de gospodărie și de procurarea celor necesare traiului, motiv pentru care recăsătoria, de cele mai multe ori cu o fată mult mai tânără, contractată la scurtă vreme după pronunțarea divorțului, este soluția ideală pentru acești bărbați.

Cât privește recuzarea drepturilor mamei de a se ocupa de copii trebuie menționat că ne aflăm, ca și mentalitate, în plină perioadă romantică, când femeii nu îi sunt recunoscute decât două roluri: femeia cinstită, victimă a persecuțiilor, purtătoare a moralității și femeia perfidă, cauză a tuturor relelor și scandalurilor.¹⁷ Jucând prost primul rol, din moment ce se ajunge la divorț, conform percepțelor epocii ea cade în aceea situație scandaloasă, rușinoasă, care nu-i permite, în ciuda tuturor aspirațiilor, de a avea măcar dreptul, egal cu cel al bărbatului, de a-și revendica copii născuți dintr-o căsătorie *nestatornică*. Restricțiile juridice, cum ar fi și aceea de a nu se căsători imediat – bănuim 9, 10, luni – după divorț, „*pentru ca nu cumva să fie rămasă grea cu bărbatul de care tocmai s-a despărțit*” (art. 61) îi impun acesteia, așa după cum aprecia și Stephane Michaud, statutul de „ființă iremediabil absentă, fiind veșnic ținută sub tutelă”.¹⁸ Reglementările ulterioare, respectiv Codul civil general austriac, dat la 1 ianuarie 1812 cu aplicare imediată în toate țările de limbă germană dar care în Transilvania va intra în vigoare abia la 1 septembrie 1853 stabilește, la paragraful 142, că dacă soții

¹⁷ Stephane Michaud, „Femeia” în vol. *Omul romantic*, coord. F. Furet, Polirom, 2000, p.107.

¹⁸ *Ibidem*, p. 9.

sunt separați sau divorțați și nu cad de bună voie de acord asupra problemei la care dintre ei să rămână copiii, atunci „tribunalul va dispune, fără să îngăduie un proces, ca, copiii de sex bărbătesc să fie îngrijiți și crescuți de mamă până la vârsta de patru ani împliniți iar cei de sex feminin până la vârsta de șapte ani deplini”, dacă alte motive (respectiv cauzele divorțului) nu impun o măsură deosebită.¹⁹ În sarcina tatălui rămân cheltuielile cerute de educație. Totuși, dacă tatăl nu dispune de mijloacele necesare sau dacă moare, mama trebuie, prin lege, „să se ocupe întâiu de toate de întreținerea copiilor și de educațiunea lor în general”. Dacă și mama este în afara posibilităților sau dacă moare atunci bunicii din partea tatălui preiau obligațiunile părinților iar în lipsa acestora, bunicii materni. Codul arată așadar o grijă deosebită față de aceste vlăstare, un interes crescând al statului ca, prin reglementări clare, lipsite de echivoc și care să nu lase posibilitatea interpretării într-o manieră care să favorizeze una sau alta dintre părți, să asigure celor mici posibilitatea de a crește în condiții aproape de normalitate și în cazul disoluției familiei.

În general, temerea de a nu lăsa pe drumuri copiii rezultați din familiile destrămate face ca referirile la aceștia, deși laconice, să dea viață aceluși sentiment care se cheamă protecție (a autorităților) față de micuți. Formulările de genul „când amândouă părțile cer despărțanie și pruncilor lor celor mai înainte născuți dintru acea căsătorie nici o strâmbătate nu li se va face” sunt cele mai frecvente în astfel de cazuri. Acest cuvânt – strâmbătate – face referire, fără doar și poate, la asigurarea confortului material din moment ce articolele anterioare dovedesc că nimeni nu făcea caz, la acea dată, de asigurarea confortului psihologic al acestora. Paragraful 59 precizează limpede că nimeni „nici un paroh, pastor sau popă, sub gloaba pierderii dregătoriei sale”, să nu cunune persoane divorțate fără a se asigura mai întâi că „partea cea rânduită pentru prunci este neatinsă”, adică neafectată de noul aranjament matrimonial.

După moartea lui Iosif al II-lea Guvernul Transilvaniei a abrogat legea căsătoriilor restituind celor două biserici o parte din prerogativele anterioare în materie de viață matrimonială.

În spiritul politicii populaționiste a Habsburgilor dar și în virtutea spiritului pragmatic, reformator al lui Iosif al II-lea, Pravila de Obște asupra faptelor cele rele și a pedepsirii lor din 1787, în fapt un nou cod penal al Imperiului, vine să descurajeze, printre altele, prin aplicarea unor pedepse drastice, practica abandonului copiilor ca și cea a întreruperii sarcinii. Faptul că aceste două categorii de rele: *stricarea și lepădarea pruncului* și respectiv *aruncarea și părăsirea copiilor* sunt enumerate printre cele mai grave și care aduc atingere *vieții omului și siguranței trupului* face trimitere atât la frecvența fenomenului cât și, după părerea mea, la apariția unor metode contraceptive care, cel puțin deocamdată, limitează numărul nașterilor. Fenomenul ar fi astfel similar restului Europei unde, conform cercetărilor întreprinse, s-a demonstrat răspândirea acelor practici care inhibă, omoară produsul de concepție. Sărăcia, numărul mare al copiilor, rușinea de a fi „rămas grea” fără a-și fi pus mai înainte pirostriile, rezultatul unei relații în afara mariajului legitim sau dovada ibovnicului, mai ales în cazul văduvelor, ca și lipsa adevăratelor mijloace contraceptive preventive, le va fi determinat și pe femeile transilvănene de la începutul secolului XIX să încerce, nu fără a-și pune în pericol propria viață, să scape fie de o gură în plus, fie de dovada vie a rușinii lor. Dacă aceasta este o nouă atitudine față de viață, dacă înseamnă un pas înainte pe calea modernizării moravurilor unei societăți profund religioasă rămîne de aflat la capătul unei analize extrem de serioase și de bine documentate și care trebuie să depășească cadrul îngust propus de cercetarea de față. Cert este că, din moment ce sunt luate măsuri pentru prevenirea și, mai ales, pentru pedepsirea unor astfel de situații, trebuie să ne așteptăm ca frecvența fenomenului să fi fost cel puțin îngrijorătoare, dacă nu în creștere.

Paragraful 112 al Pravilei nu lasă loc nici unei interpretări: orice femeie care știe că este însărcinată, indiferent din ce motive sau în ce împrejurări săvârșește „păcatul” de a renunța la sarcina sa se face vinovată deucidere. Pedepsa pentru această faptă constă în închisoare, după cum glăsuiește articolul 113: „pedepsa lepădării de pruncu este prinsoare vremelnică în spița dintâiu, dară tare și cu lucru publicu”. Mai mult decât atât, femeile măritate care recurg la astfel de gesturi trebuie, conform aceluiași articol, închise în condiții mai grele și supuse la cele mai de jos treburi publice.

Că fapta era una foarte gravă, ce aducea atingere nu doar vieții persoanelor ci și comunității o demonstrează precizarea conform căreia, împreună cu cea care este direct inculpată sunt considerați vinovați și deci supuși pedepsei, și cei care i-au făcut cunoscute acesteia mijloacele prin care putea să iasă din acea situație nefericită, din moment ce își dorește să scape de copil, ca și cei care „cu acest scopușu au agonisit aceste

¹⁹ Apud Decret imperial privind reglementarea regimului căsătoriilor în Transilvania, Sibiu, 1786, BARCN, CRV 941 art. 58.

mijloace sau măcar în ce chip au dat ajutoru cu știrea sa să fie făcută această împreună vinovăție, la cererea femeii vinovate sau fără cererea ei”.²⁰ Pedepsa pentru acești complici este tot „*prinsoare vremelnică în spița dintâia, dar mai ușoară și cu lucru publicu*”. Se face de asemenea precizarea că pedeapsa trebuie înăsprită (nu se specifică însă și în ce fel) dacă se va dovedi „*cum că împreună vinovatul a stricării de zămislire au fost tatăl*” (art. 115). Iată așadar o prevedere care incriminează deopotrivă, atât femeia cât și pe bărbatul acesteia care a știut, ba mai mult decât atât a contribuit la ducerea la finalitate a acestui act criminal. Această incriminare a ambilor soți este firească dacă ne gândim că atât legislația civilă cât și cea bisericească statuau ca scop al căsătoriei și deci o primă datorie conjugală a soților, acela de a perpetua specia umană, deci de a naște copii.

Trebuie de asemenea specificat că, aflată încă în zorii modernității, societatea românească, în tradiționalismul său, nu ajunsese încă să se bucure de protecția și ajutorul oferit de societățile caritabile maternelne, care să intervină pe lângă mamele aflate în dificultate și de a le opri de la a-și abandona, sau mai rău, a-și ucide copiii, născuți sau nenăscuți. Astfel de societăți abia luau naștere în Occidentul mult mai avansat pe calea modernizării, fiind de amintit în acest context celebra Societate de Caritate Maternă fondată în Franța la 1788 de către doamna Fougere, care viza tocmai prevenirea abandonului copiilor. Mamele nevoiașe erau ajutate în primii doi ani de viață ai micuților cu absolut tot ce era necesar întreținerii acestora. Se miza pe legătura profundă ce se stabilea între mamă și copil în această perioadă lipsită de griji materiale, legătură care, deși diferită de dragostea față de copil de mai târziu, într-un alt registru sentimental, era totuși de natură să ofere o alternativă viabilă la metoda descotorosirii de copil prin abandonare.²¹ La noi funcționau în schimb orfelinate, cele mai cunoscute fiind Orfelinatul Terezian din Sibiu și Orfelinatul din Cluj.²²

Revenind, potrivit noului cod criminal, în spațiul Imperiului Habsburgic părăsirea copilului, indiferent când, unde și sub ce pretext are loc, este aspru pedepsită, „*măcar ce scopusu să-l fi îndemnat la aceasta și fără de osăbire de au urmat moartea pruncului părăsitu sau n-au urmat*” (art. 117). Articolul face referire la „*orice prunc viu în vârsta la care el este neputinciosu de a se ajuta*”.

Următoarele paragrafe fac deosebire între două categorii de cazuri: primul, în care copilul a fost abandonat (aruncat) în intenția clară de a-l omorî, practic părintele nelăsându-i nici o șansă de salvare „*pitulându-l câtu să nu se fi putut vedea dela oamenii cei pe acolo trecători nici să se fi putut auzi plânsoarea lui*”. În acest caz legiuitorul considera fapta similară celei de omor, pedeapsa fiind practic identică, respectiv închisoare în condiții grele însoțită de muncă în beneficiul comunității.

În cea de-a doua situație, când copilul a fost lăsat la drumul mare tocmai în ideea că cineva se va îndura de el și-l va lua, în cazul stabilirii făptașului, pedeapsa instituită era „*prinsoare vremelnică în spița dintâiu dar mai ușoară și cu lucru public*” (art. 117-118).

Este de făcut o precizare în legătură cu acest des menționat „lucru public”; în spiritul politicii iluministe tot omul, indiferent de condiție sau de tarele pe care le are, trebuie să muncească pentru că munca, alături de învățătură, îl înnobilează pe om.

Prevederile acestui nou cod criminal erau așadar de natură să combată ceea ce Philippe Ariès numea „*malthusianism demografic*”, respectiv reducerea voluntară a nașterilor observabilă cam peste tot în secolul XVIII. Chiar dacă fenomenul nu era așa de răspândit ca, să zicem, în Franța secolului XVIII, unde natalitatea scade sub 20 la mia de locuitori – cea mai joasă înregistrată – el dă totuși de gândit iar factorii de decizie se văd nevoiți să contracareze, în spiritul politicii populaționiste a Habsburgilor, practica pruncuciderii, sub orice formă. Deși este foarte greu, dacă nu chiar imposibil de precizat care este dimensiunea cantitativă a acestor practici, sursele pe care le avem la îndemână ne permit totuși să constatăm existența lor. Avem astfel o mărturie de la 1758 (anterioară deci epocii de care ne ocupăm dar relevantă), conform căreia femeia Irina a lui Trifon din

²⁰ *Pravila de obște asupra faptelor celor rele și a pedepsirii lor*, traducere românească a lui Ioan Budai Deleanu, Cluj, 1811, art 114.

²¹ Pentru mai multe detalii vezi studiul lui Stephane Michaud, „Femeia” în *Omul romantic*, coord. Fr. Furet, Polirom, 2000, pp. 103-133.

²² Pentru mai multe informații referitor la numărul acestor așezăminte vezi A.Răduțiu, L. Gyemant, *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690-1847*, Edit. Univers Enciclopedic, 1995; de asemenea vezi Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, Edit. Didactică și pedagogică, 1966 sau o sursă de epocă, Lucas Ioseph Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums*, I-II, Sibiu, 1813.

Vărarea, după ce a fost bătută zile în șir și torturată, a recunoscut că și-a omorât copilul nou născut. Pedepsa a constatat în tăierea capului cu securea.²³

Așadar, noul Cod criminal face dovada modernismului prin eliminarea pedepsei cu moartea. Principiul medieval „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte” își pierde valabilitatea în societatea pe cale să se nască.

Deși Pravila nu face referire specială la acest aspect se pare, conform istoricilor demografi, că un alt procedeu de limitare a numărului copiilor într-o societate în care avortul și infanticidul se pedepseau drastic, uneori chiar cu moartea, era asfixierea copiilor în pat, în timpul somnului. Granița dintre accidental și intențional, atât de subțire și poate din acest motiv atât de speculată în mediile sătești tradiționale, face ca adeseori acest gest să fie considerat un semn al neglijenței, al indiferenței, lipsei până la urmă a sentimentului de afecțiune. Cele mai expuse riscului de a fi omorâte erau fetele care, în scara de valori a timpului, nu prețuiau mare lucru, în primul rând pentru că, plecând cel mai adesea din familie prin căsătorie, împreună cu dota aferentă, slăbeau averea acesteia. Se credea deci că fetele aduc sărăcie, iar în popor mai persistă încă vorba că „atunci când ți se mărită fata îți arde casa”. Apoi, într-un mediu „ostil și violent” onoarea fetelor era mereu pusă în pericol, accidente de acest fel dezonorând întreaga familie iar pierderea onoarei, dacă ar fi să o cităm pe Arlette Farge, este comparabilă cu moartea: „pierderea unui bun material, a unui patrimoniu este întotdeauna recuperabilă printr-un mijloc sau altul, cea a onoarei sau a vieții, niciodată”.²⁴

A existat dintotdeauna, chiar și în societatea tradițională, sentimentul acut că trebuie ajutați, în primul rând, cei aflați în dificultate. Dacă se întâmpla ca aceștia să fie copii cu atât mai puternic se manifesta grija comunității locale, cu concursul autorităților. O dovedește din plin un act emis de guvernatorul Banffy din Sibiu, la data de 14 aprilie 1789, act ce se dovedește a fi destul de grăitor vis-a-vis de problema copiilor orfani.²⁵ Conform acestui document, în Transilvania se înființase la această dată un fond pentru susținerea materială a acestor copii. Suma inițială a provenit, se pare, direct de la împăratul Iosif al II-lea, sumă la care s-au adăugat ulterior diferite contribuții ale celor cu stare. Actul în discuție stabilește o serie de dispoziții cu privire la administrarea acestor capitaluri. Se dispune astfel ca averea acestor copii, care se pare că a fost înglobată spre administrare în cadrul acestui fond, să fie păstrată, pe cât posibil, nemicșorată, toate cheltuielile urmând a se face din capitalul acumulat de la diverșii depunători. Numai în cazul în care acest capital se dovedește a fi insuficient pentru traiul zilnic și alte necesități și doar dacă nu se găsesc urgent alte mijloace de trai atunci, cu voia dregătorilor locale, administratorii fondului pot să cheltuiască din averea copilului, o parte sau la nevoie toată, pentru rezolvarea necesităților stringente. Se admite de asemenea a se umbla la aceste averi dacă „*ar putea ei înșiși chivernisi prin mai mare cheltuială, viață mai statornică, lângă care trebuie foarte tare și mare priveghială și pază avut*” pentru ca averea să nu se risipească în zadar.

În cadrul aceluiași proiect care vizează protejarea orfanilor se înscrie un document mai târziu, de la 1791, din timpul domniei lui Leopold al II-lea, care vorbește despre orfani și tutorii acestora. Documentul, mult mai temeinic elaborat decât anterioarele în același domeniu, reglementează situația orfanilor în funcție de statutul social al acestora. Astfel se instituie măsuri speciale pentru orfanii proveniți din familii nobiliare, pentru cei din familiile burgheze ca și pentru copiii țăranilor. Le vom analiza pe rând tocmai pentru a evalua diferențele.

În primul rând se instituie o regulă nouă, conform căreia, toți orfanii aflați sub tutore necesită protecția legii. Obligațiile tutorilor, darea de socoteală, suspiciunea și provocarea de daune deși fuseseră stabilite înainte, acestea nu erau totuși în măsură să protejeze copilul, motiv pentru care se aduc o serie de îmbunătățiri. În ceea ce-i privește pe orfanii nobili, dacă domiciliul și averea lor se află în comitate sau scaune secuiești, avuția lor va fi administrată de către funcționarii superiori prin intermediul unor subordonați foarte bine aleși. Acești subordonați sunt însărcinați cu descoperirea orfanilor de pe teritoriul lor după care trebuie să raporteze tribunalului superior faptul că pe acel teritoriu a rămas un orfan de viță nobilă. Dacă din neglijența sau greșeala acestora orfanul ar fi păgubit funcționarii publici vor fi trași la răspundere de către înalta judecată și vor trebui să plătească despăgubirile.

Dacă domiciliul și respectiv averea orfanului se află în provincie, atunci vor trebui aleși tutori. În cazul în care copiii au rămas fără ambii părinți, tutorele va fi ales din partea tatălui sau a mamei, în funcție de legătura

²³ Virgil Șotropa, *Răboaie din Trecut în Arhiva Someșană*, nr. 3, 1924, p. 78.

²⁴ Arlette Farge, „Onoarea, necesitate privată și publică” în *Istoria Vieții Private* vol. VI, p. 338.

²⁵ Ordonanța Guvernului Transilvaniei din 14 aprilie 1789, prin care se reglementează administrarea averii orfanilor, B.A.R. CJ, CRV 891.

de sânge. Dacă nu se găsește o rudă care să îndeplinească toate condițiile, atunci va fi ales un străin. Toate acestea se vor face însă numai în cazul în care, prin testament sau alt document, părinții nu au numit ei înșiși tutorele, care să respecte legile și să-și îndeplinească sarcina. La instituirea tutelei funcționarii au obligația de a evalua valoarea moștenirii și eventualele datorii sau revendicări. Apoi, cu ajutorul rudelor sunt aleși doi martori care, sub jurământ, declară că cele ce sunt scrise sunt adevărate și semnează actele. Averile imobiliare care nu mai sunt necesare sau sunt în paragină vor fi vândute iar banii vor fi depuși într-un cont special. Toate cele rămase, inclusiv banii, sunt încredințate spre administrare tutorelui, împreună cu documentele care atestă toate aceste lucruri. Tutela este încredințată, conform documentului „numai acelor persoane ce se vor dovedi buni gospodari și la care siguranța și protecția orfanilor este asigurată. Anual se vor trimite persoane speciale pentru a se lămuri de buna gospodărire a averii orfanilor”.²⁶ La fiecare sfârșit de an tutorii erau obligați să dea socoteală în fața adunării generale despre situația orfanilor iar în caz de neglijență sau proastă administrare tutorii erau trași la răspundere. Dar, pentru că tutorele „nu poate manevra averea orfanilor fără să depună efort și să-și neglijeze propria avere se cuvine răsplată, adică 1/6 din averea administrată dar fără dobânda acesteia, acesta fiind un motiv de stimulare pentru buna gospodărire”.

Atunci când orfanii ajung la vârsta majoră trebuie să depună o cerere de eliberare de sub tutelă la consiliul de judecată, care anulează drepturile tutorelui acesta fiind obligat să dea socoteală pentru toți anii în care a fost administratorul averii, să plătească eventualele pagube și să înmâneze fostului protejat toate documentele ce le deține privitoare la averea acestuia.

În cazul în care doar unul din părinți a decedat procedura este mai simplă; părintele rămas în viață primește tutela, cu aceleași drepturi și obligații, având drept de administrare a averii chiar și în cazul recăsătoriei dar fără participarea părintelui vitreg, care nu are nimic de a face cu averea copilului aflat sub tutelă.²⁷

În cei privește pe orfanii burghezi aceștia se vor afla sub protecția și administrația funcționarilor publici care au obligația „de a-i școli, de a-i învăța o meserie pe fiecare după aptitudinile de care dă dovadă”.²⁸

Situația se schimbă însă când vine vorba despre copiii țăranilor. Dacă în cazul nobililor legiuitorul face uz de toate instrumentele care îi stau la dispoziție pentru a asigura protecția acestor copii, pentru orfanii țăranilor același legiuitor proclamă doar că „vor fi în grija moșierilor de care aparțin, care vor denumi tutori care să răspundă de acești orfani și care sunt răspunzători doar în fața moșierului”.²⁹ Trebuie spus aici că, dacă din punct de vedere contemporan legea pare de-a dreptul discriminatorie în epocă lucrurile nici nu ar fi putut să stea altfel. Într-o societate tradițională în care regulile nescrise făceau ordinea, cel puțin în lumea rurală, ar fi fost imposibil de intervenit cu o legislație inaplicabilă. Ca să nu mai vorbim de distanțele greu de parcurs care lăsau lumea satului în vechea și neschimbata ordine tradițională.

Iată așadar că trebuie mers până în detaliu cu inventarierea unor astfel de situații, tocmai pentru că aceleași reguli nu se extind asupra tuturor supușilor și nu este de ajuns, atunci când se descoperă un document, a se invoca doar regulile generale, trebuind căutate în substrat tocmai excepțiile care fac din societatea transilvăneană una atât de complexă.

Revenind la instituția tutelei mai trebuie adăugat că aceleași prevederi de la 1791 sunt reluate într-un alt document din 1834 publicat la Brașov³⁰ drept pentru care nu voi mai stăruia asupra lui, însă voi insista asupra altui decret, publicat de către Guvernul Transilvaniei la 14 aprilie 1789 care reglementează căsătoria minorilor aflați sub tutelă.³¹ Contrar celor afirmate în titlu, documentul nu stabilește reguli noi referitoare la căsătoria minorilor aflați sub tutelă, aceasta putându-se încheia cu respectarea condițiilor Legii căsătoriilor din 1786, cât are de-a face cu vestirea drept nestatornice a căsătoriilor deja încheiate fără a ține seama de reglementările în vigoare. Aceasta este fără doar și poate o dovadă a faptului că legile date nu sunt întotdeauna și respectate, cel puțin nu de către toată lumea. Așadar „de s-ar căsători vreun sărac de părinți care n-au ajuns anii cei legiuirii

²⁶ Despre orfani și tutorele acestora în *Köziyazgatási bívóság. Katáskävi bívóság. Ovszágos levéltáv, 1723-1909*, Budapesta, 1910, pp.448-546.

²⁷ Paragraful 11.

²⁸ Paragraful 12.

²⁹ Paragraful 13.

³⁰ *Rânduială privitoare la tutelă – înștiințarea magistratului din Brașov*, din 8 nov. 1834, prin care se reamintesc obligațiile tutorilor cu privire la administrarea averii orfanilor, Arhiva Bisericii Negre, Brașov, T.f.60.III, S. IV. 19.

³¹ *Ordonanța Guvernului Transilvaniei în 3 puncte, pe baza decretului aulic din 5 martie 1789, nr.2590, prin care se reglementează procedura căsătoriei minorilor aflați sub tutelă*, B.A.R. CJ, CRV 890, f. 5r. .

(orfan), cu voia purtătorului de grijă, celui ce are stăpânire peste dânsul, adecă cu voia tutorelui lui și fără de știre și învoiala judecătorească, fiind unul ca acesta și cununat prin popa căsătoria una ca aceasta pentru aceia trebuie să rămână întru nimic și netrebuincioasă pentru că s-au făcut fără știrea și învoiala judecății”. Odată căsătoria stricată trebuie parcurse o serie de etape pentru ca cei doi să se căsătorească legal. Astfel, contractul cel vechi trebuie să ajungă la „stăpânirea politică” cea care decide dacă și în ce fel vor fi pedepsiți minorii și tutorii lor pentru „Lucru împotriva pravilelor de judecată”. Apoi, conform celui de-al treilea punct, „când s-ar ruga amândoaă părțile cele căsătoritoare la judecată pentru învoire și slobozenie și judecata de bine ar face a le da slobozenia și învoirea sa, atuncea fiind împiedecările acele care sunt în contractul cel de căsătorie cuprinse soverșite și dezlegate și a doua oară trebuie iarăși să se cunune...iar preoții în protocoalele cele de căsătorie să o scrie cu toate pricinile sale împreună cu numele mirelui și mireasii”.

Dată fiind procedura așa de complexă nu poți să nu te întrebi de ce se complicau oamenii să eludeze legea, având în vedere că mai devreme sau mai târziu bieții miri tot trebuia să dea socoteală pentru această mare îndrăzneală. La urma urmei, judecătorul putea sau nu să aprobe cererea de căsătorie a unui orfan minor, și în cele mai multe din cazuri o aproba de teama concubinajului, pe când, în cazul acestor căsătorii făcute fără voia autorităților toate părțile implicate, inclusiv preotul care oficiase actul religios, sunt pasibile de sancțiuni și o foarte probabilă respingere a cererii întârziate de căsătorie. Totul rămâne încă la latitudinea judecătorului, totul depinde de atitudinea sa binevoitoare sau fâțișă. Sigur, după cum s-a putut vedea, documentul în cauză ține mai puțin de creionarea unei atitudini față de copil cât mai ales de legislația și litigiile matrimoniale. Însă, atâta vreme cât avem de-a face cu o legislație care nu este destul de explicită în privința minoratului ca și vârstă, consider necesar a lua în calcul aceste referiri pentru că, nu-i așa, la 12 sau 13 ani încă putem vorbi despre copilărie.

Dacă ar fi să trasăm câteva concluzii privind atitudinea față de copil pe baza acestor surse legislative atunci am putea spune că avem de-a face cu o preocupare în creștere a autorităților față de aceste „ființe sociale”. Fie că face referire direct la copil, fie că face trimitere la cei ce ar trebui să se ocupe fără prilej de tăgadă de acesta, legislația dovedește că lumea copilului nu era chiar o „terra incognita” așa cum s-a apreciat multă vreme. Chiar dacă precumpănitor aceste trimiteri trebuie extrase din context, ele totuși există și vorbesc de la sine despre interesul autorităților de a nu lăsa nerezolvate probleme care țin atât de viața de familie cât și de interesul comunitar. De la legislația cu privire la botezul copiilor, care trebuia să țină cont de o serie întreagă de principii și norme noi sau căsătoria acestora (pentru că atâta vreme cât vorbim despre căsătoria unora de 11, 12 ani putem vorbi despre copii) până la regulile speciale referitoare la tutelă sau problemele orfanale, avem de-a face deci cu o intervenție directă a statului în viața copilului, intervenție care normează dar și pedepsește nerespectarea normei. Nu este de ajuns ca toate acele norme să fie date; ele trebuia și aplicate iar abaterile despre care am avut ocazia să constatăm că există au făcut obiectul unei legislații distincte.

Grija față de copil transpare și din Codul criminal, cod care ocrotește, fără doar și poate, viața, atât a celor mici cât și a celor mari. Pedepsele instituite pentru avort ca și pentru pruncucidere și care au fost analizate până acum doar din prisma politicii populaționiste, pot divulga și o anumită sensibilitate față de o problemă în devenire pentru o societate tradițională, aceea a contracepției voluntare.